

POGLED U KONKORDANCIJU MARULIĆEVIH LATINSKIH PJESAMA

Neven Jovanović

UDK: 886.2–1.07 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Z a g r e b

Longe sequor. Tridesetak godina nakon nastanka prvih hrvatskih kompjuterskih konkordancija pišem ovaj rad s istom namjerom s kojom je Željko Bujas pisao popratne tekstove uz tadašnje konkordancijske projekte.¹ Želio bih, naime, pokazati što bi mogla biti i čemu bi mogla poslužiti konkordancija Marulićevih stihova – ovaj put, latinskih.²

1.

Konkordancija je »totalni inventar nekog djela ili teksta. To je tako priređen pregled da je u njemu svaka riječ teksta koji se konkordira (bez obzira na to koliko se puta ta riječ ponavljala, gdje se javljala i u kojem obliku dolazila) navedena abecednim redom. Uz svaku takvu riječ ('stožernicu'), u središnjem stupcu stranice pregleda, dolazi obostrano najbliži kontekst i točno je naznačeno mjesto pojave u tekstu.«³ Ovo je, možemo reći, temeljni oblik konkordancije, iako je razvoj strojne obrade teksta već učinio pojedine elemente gornjeg opisa znatno fleksibilnijima. Ne moramo raditi totalni inventar, redosljed ne mora biti abecedni, formati mogu biti različiti...

¹ Usp. Željko B u j a s, »Kompjuterska konkordanca Gundulićeva 'Osmana'«, u: *Filologija*, sv. 7, Zagreb, 1973, s. 35–59 (rad posebno zanimljiv zbog detaljnog prikaza tadašnjih konkordancijskih i informatičkih mogućnosti i ograničenja); i s t i, »Kompjuterska konkordancija Gundulićeva »Osmana«: prva hrvatska konkordancija«, u: Ivan Gundulić, »Osman«: *kompjuterska konkordancija*, Zagreb 1975, s. V–XIII; i s t i, »Zašto i kako je nastala kompjuterska konkordanca Marulićevih hrvatskih djela«, *Čakavska rič*, 5(1975), br. 2, s. 31–39; Milan M o g u š – Željko B u j a s, *Kompjuterska konkordancija Marulićevih djela*, Zagreb 1975.

² Pripremajući konkordanciju Marulićevih latinskih pjesama postao sam dužnik brojnim ljubaznim pomagačima. Marko Tadić i Krešimir Blaževac uputili su me u osnove kompjuterskog konkordiranja. Tekstove i rukopise pribavljali su mi istraživači *Marulianuma*, te Darko Novaković i Nikša Lučić. Na kolacioniranju i istraživanju konkordancije surađivala je Iva Kurelac. Dragocjene su mi bile napomene Ive Grgić i diskusije s Bratislavom Lučinom.

³ B u j a s, n.dj. (1975), s. V.

Konkordirati se danas može relativno lako i vrlo pouzdano. Kako se to odrazilo npr. na konkordancije grčkih i latinskih autora? Izdavačka kuća Olms posvetila je isključivo *novim* leksikonima, indeksima, konkordancijama i statističkim pomagalima za proučavanje pojedinih autora i književnih vrsta čitav svoj znanstveni niz pod imenom ALPHA-OMEGA. U odjelu A (antika, grčka, rimska i kršćanska) pojavilo se između 1965. i 1997. gotovo 200, a u odjelu B (humanizam i renesansa) 15 svezaka—samo u 1997. četiri; među njima su konkordancija uz *Elegantiae* Lorenza Valle, uz *Carmina Burana* i *Descartesove Meditationes de prima philosophia*, te indeksi uz *Salutatija*, *Landina* i *Ficina*.⁴

Već početkom sedamdesetih—čim su kompjuterske konkordancije postale izvedive—Hrvati su imali sreću da dobiju *Kompjutersku konkordancu hrvatskih djela Marka Marulića*. Danas je ona dostupnija u elektronskom nego u knjižnom obliku.⁵ Konkordancija je pomagala pri atribuciji pojedinih Marulićevih djela i pri izradi rječnika, no širu primjenu u marulologiji to oruđe, čini se, nije doživjelo.⁶ Zbog toga ću u nastavku—pošto opišem korpus Marulićevih latinskih pjesama—nešto detaljnije podsjetiti na današnje tehničke mogućnosti pri konkordiranju.

2.

Marulićeve latinske pjesme još su uvijek *membra disiecta*; s izuzetkom *Davidijade*, ti tekstovi još uvijek čekaju kritičko izdanje. Na njima je, u vremenskom razmaku od gotovo stopedeset godina, radilo nekoliko učenjaka, no s različitim uspjehom. Marulićeve su latinske pjesme izdavane i iznimno pouzdano i nedovoljno kritički; bile su i u žiži i na krajnjoj margini filološkog interesa.

Prije samog konkordiranja morali smo zato prikupiti sve tekstove, prevesti ih u elektronski zapis, tj. u strojno čitljiv oblik, te višekratno kontrolirati rezultate.⁷ Korpus koji smo tako stvorili obuhvaća trenutačno 8928 stihova—6765 stihova *Davidijade*, te 189 *carmina minora* s oko 2160 stihova (broj nije definitivan jer neke pjesme postoje u različitim verzijama)—uz nešto popratnih prozних tekstova.

3.

Prilog 1 donosi izvadak iz temeljnog, gore opisanog oblika konkordancije. Princip je sljedeći: nakon oznake djela u kojem se riječ nalazi, slijedi kontekst,

⁴ Podaci prema Olmsovu *www-katalogu* (www.olms.de; Internet; stranice sam konzultirao 1. 10. 99).

⁵ Dobrotom Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu Marulićeva se djela mogu pretraživati na *www* adresi <http://www.hnk.ffzg.hr/marul.htm> (prema stanju 22.9.1999).

⁶ Za atribuciju usp. Milan M o g u š, »Je li Marulić autor Firentinskog zbornika?«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 14(1976), s. 45–51; leksikografsko pomagalo: v. Josip V o n č i n a, »Kompletan čestotni rječnik u proučavanju Marulićeve 'Judite'«, *Senjski zbornik* 18(1991), s. 159–166. Indikativnom smatram činjenicu da Marulićeva hrvatska konkordancija nije spomenuta u novom izdanju temeljne (i još uvijek jedine) monografije o Marku Maruliću (Mirko T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul. Monografija*, Zagreb–Split 1999).

⁷ Neizbježno kolacioniranje i pažljivije čitanje različitih rasutih napomena urodili su i određenim tekstološkim plodovima; usp. članak *Vindiciae Marulianae* u ovoj knjizi *Colloquia*.

C5	, scripta <2> Haec admiranti	saepius ore lego. <3> Ingeniique tui
D2	ento, uela tamen rapidis dat	saepius austris. <417> Rursus ad arma
Gt	ue adeo quod certa mihi mens	saepius esset <40> Retro ferre pedem
D13	Bellator robustus erat, qui	saepius istam <128> Hostibus euictis
N22	inolentus humo. <11> Dextera	saeua nimis, quae te, miserande, pere
N22	Quae mihi te rapuit, dextera	saeua nimis! <13> Illa etiam Getulos
D14	Egit Iesseides, quam fortis	saeua ferendo <405> Extitit et mitis
D13	Iam post bella quies, iam	saeua et tristia finem <2> [Pax] Acce
D6	13> Ne raperet uiuos inimici	saeua potestas <114> Atque infensa ma
S4.1	morsus, <32> Ipsum laeserunt	saeua uenena nihil. <33> Praeterea ui
D13	ncumbet regno et ternis mors	saeua diebus <296> Sanguineo caedet m
D14	nsadiget dominumque pium per	saeua peremptum <256> Supplicia angus
D12	tua terga sequi, seu praelia	saeua facessas <65> Seu meditere fuga
D2	290> [Saul] At contra Saulem	saeua torquere simultas <291> Coepit
D8	breis certamine uictis <165>	Saeua Palestinas gens raptam uexit ad
NH3	honorem <46> Praestitit, et	saeuae quem coluere ferae. <47> Grand
S16	ura ratis, <67> Aspice, quam	saeuae feriant mea vela procellae <68
D6	is acerbam <358> Et Ionathae	saeuam per plurima uulnera mortem. <3
S8	. <60> Tu tempestatem diram,	saeuasque procellas <61> Colligis, at
D9	se.« <279> Porro dum fierent	saeui fera praelia Martis, <280> E Ra
D7	uolente <359> Abnerum gladio	saeui periisse Ioabi. <360> Et licet
D3	01> [Ionathas ad Saulem] fNe	saeui, genitor! Iam tandem mitior est
D13	aduersus meque meamque <354>	Saeuiat usque domum. Tua solus numina
Gt	contra mihi uisus erat. Mox	saeuior illo <53> (Lupa) Et longa mac
D12	dolatis <361> Quum fuerint,	saeuire dei mox desinet ira.« <362> H
D3	mnus Idumes <498> In iugulos	saeuire sacros non destitit, usque <4
D7	Quonam hic usque tuus perget	saeuire, Ioabe, <145> Districtus glad
D13	69> Ensifero iubet ipse suo,	saeuire parato, <370> Donec terna die
N133	> Haud docuit feritas sic te	saeuire, Lycaon: <2> Vir fueras quand
D7	3> Iam cum rege simul decuit	saeuisse Ioabum <364> Vindictamque do
D9	n illum <357> Hostili gladio	saeuisti? Te ille iubente <358> Hosti
D3	c aliquando poli gelido quum	saeuit ab axe <29> Horrida tempestas
N20	nas, <8> Quoscunque impietas	saeuitiaeque iuuant
D1	u <430> Dicereque, in siluis	saeuo quum occurrerit urso, <431> Aus
S5.2	iste, sequi. <15> Intrepidus	saeuos dum criminis arguit idem <16>
D13	is <348> In Solymasque minax	saeuos protenderat ictus. <349> Tunc
D3	auide referre <27> Et subita	saeuos animos pietate domare. <28> [C

Prilog 1: Iz potpune konkordancije Marulićevih latinskih pjesama, pojavnice *saepius-saeuos*

koji obično obuhvaća malo više od jednog heksametra. Djela sam u ovoj verziji siglirao početnim slovima imena izdavača — s izuzetkom *Davidijade* — a pojedine su pjesme poredane onako kako ih je dotični izdavač donio.⁸ Brojevi stihova nalaze se u prelomljenim zagradama, dok su unutar uglatih zagrada Marulićeve marginalne napomene. U sredini retka nalazi se »stožernica«, riječ koja biva konkordirana. Više pojava iste stožernice sortirano je prema kontekstu, tj. prema okolini stožernice; u ovoj je verziji kompjuter kontekste slagao abecedno po »lijevoj strani«; to znači, prema prvoj susjednoj riječi slijeva (u popisu svih pojava stožernice *saepius* prije će doći kontekst *admiranti saepius*, a potom *dat saepius*).

Kompjutersko konkordiranje nudi istraživačima razne načine preslagivanja teksta. Moguće je izraditi npr. odostražnu konkordanciju. Za nju kompjuter sortira riječi prema *završecima*, a ne prema počecima. *Prilog 2*, isječak iz takve odostražne konkordancije Marulićevih pjesama, demonstrira ujedno i daljnju pogodnost kompjuterske obrade korpusa: sami biramo elemente koje želimo konkordirati.

⁸ Usp. popis sigli i izdanja u dodatku ovom radu.

Pritom ne moramo tražiti samo *jedan* slijed znakova, niti samo *cjelovitu* riječ. »Slogove« (riječ ili bilo koji njezin dio) možemo po volji kombinirati. Umjesto cjelokupne konkordancije, dakle, možemo od kompjutera naručivati kriške po vlastitom izboru. Npr. u *Prilogu 2* zanimala me Marulićeva upotreba latinskih riječi koje završavaju na *-ere* i onih na *-eris*.

D7 mpis promere fructus % <193> Vere nouo foecunda suos cum cernitur
D10 at, iocunda noui bis tempora ueris % <161> Aduexisse suo foecundan
D13 ante coegerat horror % <97> Vertere terga fuga, redierunt atque p
D4 offensa tibi. Facta est, iam uertere nemo, % <438> Ne sit facta, p
S4.12 tis, % <38> Nulla malignorum uertere nequitia. % <39> Magna animi
D1 hyreosque arcus, pars molles uertere fundas, % <305> Non molles ut
D11 , % <278> Sic Absalonis quum uertere terga phalanges % <279> Coepi
D12 7> Hostes terga tamen rursus uertere pauentes, % <448> Quum conspe
D7 % <62> Siue dedit letho seu uertere terga coegit % <63> Quique si
C8 re % <6> Pectora, quam turpi uertere terga fuga. % <7> Quod licet
D11 Arma gerens tecum, quoquo te uerteris, ibit. % <155> [Comparatio]
D10 Te tergumque tuum, quoquo te uerteris, omnes. % <475> Siue petes m
S4.9 li, % <20> Paneque porrecto, uescere, frater, ait: % <21> Ipse ego
DPf argumenta. Deinde historiae ueteris contextum ostendi nouae esse
D9 % <361> Aduersae gentis duro uexabere Marte % <362> Atque, ut mech
D5 > Quasque modo aequali dorso uexere carinas, % <232> Illas mox rab
D6 si posset amicum % <92> Ante uidere oculis quam tristi caedere fat
D6 is huius % <462> Infernosque uidere locos me iusserit, illic % <46
Gt , duc, ecce sequor. Permitte uidere % <136> Aetherios aditus, ubi
D6 <265> Arua Palestinae turmam uidere sedentem % <266> Lateque effus
D3 ra turba cohortis, % <21> Vt uidere pios uates (mirabile dictu) %
N23 um nutu lectus mihi, Gritte, uideris, % <4> Vt praesis Venetae pro
C5 a vix puber jam proximus ire videris % <8> Vatibus antiquis, Pieri
D10 85> Luctantem toto contendit uincere nixu % <86> Et tandem uincit.
D10 nt. Rex ipse dolorem % <214> Vincere conatus siccis perstabat ocel
D6 et fortior illa est, % <126> Vincere quae mauult durissima quaeque
D1 Erripuerit solum, quis gentes uincere iniquas % <370> Fata dabant?
D13 6> Vis erat, audaci potuisti uincere pugna. % <137> Tu cum terribi
D13 iamque suos uictos hic solus uincere fecit. % <106> Soli tres isti
D8 > Effigies uerbis? Hic prata uirere uideres, % <44> Illic perspicu
D13 uis te casus* ait flcompellit uisere serui % <389> Tecta tui? Tali
N4 a, % <8> I procul atque alio uiuere disce loco
N36 Te, puto, cogit amor diuersa uiuere lege: % <6> Vreri hyberno, so
D4 iis. Sine te (mihi crede) et uiuere acerbum % <108> Et regnare for
S4.1 , % <22> Atque iterum illius uiuere coepit ope. % <23> Post haec C
D9 percepit Miphibosetum % <10> Viuere, sed laeso quondam coxendice c
N27 s unus % <2> Optas me multas uiuere Olympiades (Olympiadas <Mk>);
D10 ales fornacibus olim % <351> Viuere fama fuit, quoties Cithereia C
P6 ontemnere virtus, % <6> Quae vivere (Vivere quae <Gortan>) aeterno
D3 Mallebatque mori fidus quam uiuere fallax, % <194> Quam fracta re
D4 n periisse semel mauult quam uiuere semper? % <274> Pro tanta piet
D3 emor esto tui Ionathae, quum uiuere liber % <136> Coeperis absque
D10 alon, ipse tuus modo sum. Tu uiuere tantum % <524> Me permitte tib
P6 e virtus, % <6> Quae vivere (Vivere quae <Gortan>) aeterno tempore
D12 Seu meditare fugam? Te uiuo uiuere uellem, % <66> Te moriente mor

Prilog 2: Iz odostražne konkordancije Marulićevih latinskih pjesama, zavšeci *-ere* i *-eris*, pojavnice *uere-uiuere*

Pri kompjuterskom konkordiranju »slovo« je sve ono što definirate kao takvo; i redosljed i grafički izgled znaka potpuno su proizvoljni. Tako smo, među ostalim, riješili i problem latinskih grafema koje Marulić različito ili nedosljedno bilježi; kompjuteru smo naprosto naredili da neke znakove smatra identičnima, npr. $u = v$, $e = ae = \epsilon$, $i = j = y$; razumije se, kad bismo htjeli, mogli bismo te znakove i razlikovati. Odavde je samo trivijalan korak do konkordiranja *dočetaka stihova*, mjestâ koja posebno jasno otkrivaju versifikacijske navike pojedinog latinskog pjesnika (zbog pravila gradnje latinskih heksametara i pentametara dođeci teže formulaičnom »ukalupljanju«). Da bismo dobili konkordanciju dočetaka, unijeli smo u korpus novi znak i dali mu vrijednost »kraj stiha«; u *Prilogu 3* to je znak %.

D5	ih iusserit ille, facessam.	%	<87>	Quauis ipsa suis me crura lau
D14	imul omnes iussa facessant.«	%	<111>	His illi auditis, flAnimo« dix
D13	pariter sua iussa facessant.	%	<242>	Ast animum dictis aduertens i
D12	, seu praelia saeua facessas	%	<65>	Seu meditere fugam? Te uiuo ui
D10	niat regem longeque facessat	%	<328>	A facie uultuque patris, lice
D10	or suffundat, iussa facessit	%	<114>	Incestumque tegit. Sed et Abs
D6	s, conuiuia festa facessunt,	%	<269>	Ob praedam laeti. Daudis tur
D3	e omnes mea iussa facessunt?	%	<463>	Esse meum crimen fateor, si c
D4	sque feri mandata facessunt.	%	<138>	Tunc autem Dauida ducem fidam
S4.6	inuo rebus restituit faciem.	%	<27>	Balneaue ingressus, nota impi
N4	uibus languida membra facit.	%	<7>	Vis tu pace frui, cum sit tibi
N8	pedem, Basse, podagra facit.	%		
N38	arquinius irrita uota facit.	%		
D4	alis manifesta insania facti	%	<396>	Angere cordatae mulieris pect
D11	uli. Scelerati praemia facti	%	<44>	Siba ferens, laetus sanctam re
S4.13	ris, ingentibus omnia factis	%	<10>	Complent et populus credidit e
D4	in nos, dux optime, factis,	%	<444>	Non spernenda tamen, quum nos
S8	agnum, et memorabile factum.	%	<91>	Nam genus humanum, quod nulla
S8	ns, quem (ut spero) facultas	%	<116>	Visendi dabitur tunc, cum tel
D9	getem serrata uillica falce,	%	<167>	Ebria lasciuos iuuenum cantab
D2	euis, impia, reproba, fallax	%	<273>	<=>Spernenda est nobis. Non e
Gt	r, sed non sapientia fallax.	%	<103>	Aerias linquet nubes humilemq
D3	ri fidus quam uiuere fallax,	%	<194>	Quam fracta regnare fide. Doc
D14	tua te spes, optime, fallit,	%	<161>	Aduersa est fortuna tibi. Sal
C4	s ibit, perque aequora fama,	%	<6>	Quisque feret nomen sydera ad a
Gt	it mecum super aethera fama.	%	<88>	Respice portentum, quod me dar
D5	meae tanto certamine famae.	%	<320>	Debeo cuncta tibi: tu pulsum
P4	res crescat nam diligo famae	%	<4>	Lumina nec tetris me tego flagi
D14	longinqua per oppida famae,	%	<400>	Sed mage Daudis celebratam n
D1	ih: uicit praesentia famam.	%	<201>	Noster eris nostraeque uiris
N29	riter qui fugat atque famem!	%		
N29	eros ciues sollicitare fames.	%	<11>	At Manlipetri bello ducis incl
D14	ieret quo libera copia fandi	%	<87>	Nathano, quicquid uellet. Cora
D5	o rex? Ignoscas, talia fari	%	<183>	Compellit me quippe dolor, ti
D11	os modios multosque farinae,	%	<229>	Polentam, fabam lentemque cic

Prilog 3: Iz konkordancije dočetaka stihova Marulićevih latinskih pjesama, pojavnice *facessam-farinae*.

Napokon, osim što možemo izdvojeno konkordirati pojedine »slogove« u čitavom korpusu, možemo i izdvojeno konkordirati određene *dijelove* korpusa, u kojoj god kombinaciji hoćemo. To znači da možemo dobiti potpunu (ili djelomičnu) konkordanciju bilo koje Marulićeve pjesme, ili bilo koje dvije, tri, četiri... pjesme. *Prilog 4* donosi dio takve »specijalne« konkordancije za pjesmu *In somnum diurnum*.

N	
N129	tur, si luce negatur? % <12> Nam iuris tenebras dicimus esse tui.
N129	s, % <30> Non animos perimit nec uigilare uetat. % <31> Tu me, som
N129	itur uigilare datur, si luce negatur? % <12> Nam iuris tenebras di
N129	it % <26> Me praeter ronchos nil agitare sinas. % <27> Sin me hori
N129	re iuuat. % <23> Innocua est nobis, simplex sine crimine uita % <2
N129	nsomnes mihi caede dies, sub nocte licebit % <26> Me praeter ronch
N129	e mentem % <32> Non ubi sum, non si sim quoque nosse sinis. %
N129	oluit corporis artus, % <30> Non animos perimit nec uigilare uetat
N129	rans torpedine mentem % <32> Non ubi sum, non si sim quoque nosse
N129	ergas sopire diurnis, % <28> Nonne erit ista quies morte molesta m
N129	n ubi sum, non si sim quoque nosse sinis. %
N129	bes me, somne, labore? % <2> Nox data cum tibi sit, cur quoque luc
N129	ius segnes animos et corpora nulli % <20> Apta operi totos sterter
N129	lustra quiesse decem? % <17> Numquid ego Endimion, cui quondam col
N129	, somne, subire tuis. % <15> Numquid Epimenides ego sum, quem tota
O	
N129	> Ocia detestor, cogor tamen ocia semper % <14> Viribus euictus, s
N129	ras dicimus esse tui. % <13> Ocia detestor, cogor tamen ocia sempe
N129	et corpora nulli % <20> Apta operi totos stertere coge dies. % <21
P	
N129	enis? % <3> Accire ecce paro pangenda ad carmina Musas, % <4> Tu t
N129	uce uenis? % <3> Accire ecce paro pangenda ad carmina Musas, % <4>
N129	s. % <27> Sin me horis etiam pergas sopire diurnis, % <28> Nonne e
N129	ris artus, % <30> Non animos perimit nec uigilare uetat. % <31> Tu
N129	sum, quem tota sopore % <16> Perpetuo dicunt lustra quiesse decem?
N129	us. % <9> Pronum pono caput, pluteus languentia membra % <10> Exci
N129	subeunte sonus. % <9> Pronum pono caput, pluteus languentia membra
N129	basia Luna dabat? % <19> I, potius segnes animos et corpora nulli
N129	sub nocte licebit % <26> Me praeter ronchos nil agitare sinas. %
N129	usas, % <4> Tu tamen accitas praeuenis ecce deas! % <5> Tunc pro l
N129	tertere coge dies. % <21> I, preme siluestres ursos uitulosque mar
N129	legere incipio uatum dictata priorum, % <8> Torpescit linguae te s
N129	euenis ecce deas! % <5> Tunc pro litterulis cogor fecisse lituras,
N129	rela + <1>Vt quid ab ingenuo prohibes me, somne, labore? % <2> Nox
N129	uae te subeunte sonus. % <9> Pronum pono caput, pluteus languentia

Prilog 4: Konkordancija dijela korpusa Marulićevih latinskih pjesama, *In somnum diurnum* (*Epigr. 129*), N-P

Kompjuterske konkordancije možemo »usmjeravati« i na druge načine. Daju se konkordirati pojedine »frazе« (riječi, ili njihovi dijelovi, koji *neposredno slijede* jedni druge, npr. *Davidis memorare* ili *Dau- mem-*), te kolokacije (riječi, ili njihovi dijelovi, koji se nalaze tek *u blizini*—pri čemu kriterij »blizine« opet određujemo po volji, npr. *David-* maksimalno *šest* riječi daleko od *memor-*). Kao i u gornjim primjerima, sami naručujemo i redosljed kojim će nam rezultati biti predočeni.

Moja su iskustva tako pokazala da istraživač koji je svladao rad s kompjuterskim programom za konkordiranje ima na raspolaganju oruđe mnogo elastičnije od klasične konkordancije. Premda će statične, tiskane konkordancije,

koje jamče sate i sate spokojnog temeljitog proučavanja, ostati nezamjenljive, danas nam je otvoren i dinamičan pristup; korpus tekstova koji konkordiramo za nas postaje ribnjak iz kojeg vadimo upravo onu ribu koju smo trenutačno poželjeli.

Međutim, konkordancija, kakva god bila i kako god lako dostupna bila, bez interpretacije rezultata ostaje jalova i osuđena na zaborav. Zato će ostatak mog rada demonstrirati neke od primjena konkordancije Marulićevih latinskih stihova. Koja pitanja možemo postavljati zahvaljujući konkordanciji? Kamo nas to dalje može odvesti?

4.

Konkordancija je, ponajprije, pomoć leksikografu; ona pruža potpuni i potpuno pouzdani pregled Marulićeva leksika. Već smo u pokusnoj provjeri iz konkordancije izdvojili desetak dopuna za *Marulićev latinski rječnik*.⁹

Od konkordancije mogu poći različita istraživanja Marulićeve jezične prakse. Promotrimo dvije istraživačke skice.

Prvo. Evo svih pojava toponima *Bethlem* u korpusu Marulićevih latinskih pjesama:

D 8,83	Assumpsit Daud, Bethlema natus in urbe.
D 7,435	Decernit dicens: 'Bethlema natus in urbe,
D 3,353	Fratrum fida manus Bethlema sede relicta
D 7,176	Ad natale solum Bethlemaque tecta referre
Š 4,11,1	Iste tribus Iudae Bethlemi natus in urbe
D 3,161	Ad solenne sacrum Bethlemi forte futurum.
D 1,114	Hanc tulit et rapido Bethlemi moenia gressu
D 2,111	»Intra Bethlemam genitus natalibus urbem,
D 7Arg	Interfectus in Bethleem sepelitur.
D 13,111	'Bethlemo e puteo dulcis mihi pocula lymphae?'
D 12,449	Ense Deodati, Bethlemis clarus in oris
D 1,93	Intra Bethlemos domus ipsi condita muros
D 3,109	Dic ad Bethlemos propere petiisse penates, ¹⁰

Uočavamo najprije da Marulić češće od imenice koristi pridjev *Bethlemus* (što *Marulićev latinski rječnik* ne registrira);¹¹ međutim, za proučavanje Marulićevih jezičnih navika interesantnije je što uz heksameterski dočetak *natus*

⁹ Evo tih dopuna s naznakom mjesta pojavljivanja (sigle djelâ ovdje preuzimam iz Branimir G l a v i ć i ć, *Marulićev latinski rječnik*, Split 1997): *accipiter* Gg 32, naslov i 1 – *barbaries* Gg 128,8 – *ilicet* Gg 90,1 – *saluator* D 7,53 – *saturabilis* Dn 53; Gg 20,5 – *septingenteni* D 9,150 – *sexcenteni* D 6,237 – *spatior (spacior) I.* Gg 101,1 – *spelunca* D 3 Argumentum; 3,350; 4 Arg; 4,207 – *susurro I.* D 10,28.

¹⁰ Prijevođe latinskih stihova izostavljam tamo gdje je za moju argumentaciju jezično oblikovanje važnije od sadržaja.

¹¹ Pridjev (9 pojava): D 8,83; 7,435; 3,353; 7,176; 2,111; 13,111; 12,449; 1,93; 3,109; imenica (4 pojava): Š 4,11,1; D 3,161; 1,114; 7 Arg.

in urbe pjesnik dvaput koristi pridjev *Bethlema*, i to u bliskim pjevanjima *Davidijade*, a samo jednom genitiv eksplikativni *Bethlemi*—u pjesmi *Matthias* iz ciklusa o apostolima. Treba tu uzeti u obzir opasnosti rukopisne predaje (pjesma o Mateju nije sačuvana u autografu), pa se nameću sljedeće mogućnosti: prvo, mogli bismo, pozivajući se na dominantu Marulićeve prakse, u Š 4.11,1 emendirati *Bethlemi* u *Bethlema*; drugo, *Bethlemi natus in urbe* možemo smatrati vremenski ranijim pjesnikovim rješenjem (potporu za ovu mogućnost pružaju ostale pojavnice *Bethlemi*: obje su u ranijim knjigama *Davidijade*).

Primjer drugi. Školska gramatika uči da latinski pridjevi na *-ans* i *-ens*, kad se upotrebljavaju adjektivno, imaju u ablativu singulara nastavak *-i*, a kad se upotrebljavaju kao imenice ili participi, imaju u tom padežu nastavak *-e*. Kao što ćemo vidjeti, to pravilo ne odgovara uvijek Marulićevoj praksi.

a) *feruente—feruenti*

- D 7,379   Iam medio feruente die, super alta iacentem
 Š 4,6,7   Ex Epheso Romam tractus, feruente nequiuuit
               8   Laedi oleo
 D 8,255   Feruenti frixas oleo: diuisa uiritim
 Š 16,99   Inuasere meum feruenti pectus amore

b) *praesente—praesenti*

- D 10,367   Commentans egit. Te nunc praesente fruetur
 D 2,133   Et modo blandiri uerbis, praesente iocari,
 D 5,386   Ordiri praesente uirum spectanteque turba,
 D 3,319   Stultitiam simulat praesenteque rege furoris
               320   Signa
 D 1,431   Ausum se praesenti animo consistere contra
 D 13,283   Praesenti hoc facto. Doleo peccasse rogoque,
 D 9,107   In tam praesenti nil territus ille periclo,
 D 4,156   A tam praesenti tu nos tueare periclo!

c) *silente—silenti*

- D 2,367   Nocte silente dedit placidae sua membra quieti
 D 7,244   Pallida deiecit linguaque silente recessit,
 D 11,369   Demissis uenere animis atque ore silenti

U slučaju *praesens* možda se još i može potezati opreka adjektiv-nomen, ali ne i kod *feruens*, te *silens*; kod potonje riječi možemo isključiti i sukob priređivačkih načela, budući da su sve pojavnice iz *Davidijade*. Dakle: Marulićev jezik ovdje oscilira, a to je na vidjelo iznijela konkordancija.

5.

Konkordancija pribavlja građu za mikrostilistička istraživanja. Podsjetit ću: mikrostilistika popisuje, opisuje i vrednuje izražajna sredstva i stilske postupke jezične umjetnine *do razine rečenice*. Konkordancija nas, dakle, poziva—i izaziva—da istražujemo pjesnikove Marulićeve igre zvukom, oblikom riječi,

odabirom riječi, sintaksom i semantikom. Donijet ću ovdje nekoliko ogleda o odabiru i zvuku.

5.1

U konkordanciji lako i brzo možemo pronaći riječi koje su u Marulićevu pjesničkom opusu *hapax legomena*.¹² Koliku stilsku obilježenost, koliko začudnosti nose takve jednokratne, jedinstvene riječi? Koliko su hapaksi plod eventualnog Marulićeva eksperimentiranja u (naučenom) jeziku? Kako hapaksi povezuju Marulića s ranijim autorima latinskog jezičnog izraza?

Marulićev hapaks *sclopus* u *Oxford Latin Dictionary* naveden je kao *scloppus* (grafija u Lewis-Shortovu rječniku je *stloppus*). Ova se riječ u cjelokupnoj rimskoj poeziji također javlja samo jednom, kod satiričara Perzija, gdje označava eksploziju obraza nadutih od zraka (Pers. 5,13: *nec scloppo tumidas intendis rumpere buccas*). Marulić koristi *sclopus* u jednom od neobičnijih dijelova Davidijade, u anakroničnom i proleptičnom opisu topa (D 12,247-261, »jedan od najuspjelijih pjesnikovih opisa«, ocjenjuje Glavičić u komentaru).¹³ Začudnost ovoga opisa pjesnik je istaknuo—i ojačao—odabirom neobične, jedinstvene riječi za pojam »eksplozija, pucanj«.

Hapaks *saxifico* I. javlja se u dvostihu N 82, *Medusae caput*:

Gorgonis hoc caput est quod Perseus abstulit harpe.

Hinc fuge: ni fugias, saxificatus eris.¹⁴

Rječnici izvještavaju da glagol *saxifico* u korpusu rimske književnosti—ne postoji. Pridjev *saxificus* javlja se u latinskoj poeziji relativno često, i to uglavnom u kontekstu Meduze (kod Ovidija, Seneke, Lukana, Silija Italika, Marcijana Kapele, Drakoncija i u *Latinskoj antologiji*). Novotvorba je logična, jer je par *saxifico*: *saxifico* analogan npr. paru *magnificus*: *magnifico*. Identificirali smo, dakle, Marulićev kreativni prilog latinskom vokabularu, i to u tekstu za koji moderni priređivač pretpostavlja da potječe »iz najranijih Marulićevih pjesničkih dana, zapravo iz školskih klupa«.¹⁵

¹² Evo npr. nekih na s–: *sacellum* Š 4,6,40; *saepio* 4. D 12,139; *saeuitia* N 20,8; *saga* D 5,363; *salpa* Mk 1,36; *salsus* D 3,30; *saltatriculus* N 52, naslov; *salutatrix* MK 1,1; *sanies* D 7,332; *sapienter* D 10,141; *sarcina* D 6 Arg (dakle, izvan poetskog teksta!); *sargus* MK 1,36; *sarissa* D 13,293; *satelles* D 3 Arg (izvan poetskog teksta!); *sator* Š 8,10; *satyra* N 49,6; *saxifico* I. N 82,2; *scatebra* D 3,392; *scelero* I. D 4.247; *sceptrifer* D 5,426; *scientia* D Praef (izvan poetskog teksta); *scintilla* D 10,349; *scintillo* I. D 2,71; *scirpus* D 11,13; *scissura* D 1,63; *sclopus* D 12,248.

¹³ Marko M a r u l i ć, *Davidijada*, Split 1984, s. 254.

¹⁴ »Ovo je Gorgonina glava koju je Perzej odrubio sabljom. / Bježi odavde; ako ne pobjegneš, bit ćeš okamenjen.«

¹⁵ Darko N o v a k o v i ć, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: *MS. Add. A. 25* u oxfordskoj Bodleiani i *Hunter 334* u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* 6, Split 1997, s. 18.

Glagol *saepire* javlja se u Marulićevim pjesmama jedan jedini put, i to u sintagmi *agminibus septus* (D 12,139; odnosi se na Davida koji putuje prema Jeruzalemu). Slična veza prilično je česta u rimskoj književnosti; primjere nalazimo kod Cicerona, Livija, Tacita, Veleja Paterkula; u poeziji kod Vergilija, Ovidija, Propercija, Lukana, Stacija, Koripa itd; najčešće se sreću pjesničke slike *aggeribus saepire* i *armis saepire*, porijeklom iz Vergilija (A. 9,70 i 783, te 11,398 za *aggeribus / aggere*; A. 1,506 za *armis*). No sintagmu najbližnju Marulićevoj nalazimo u korpusu rimske poezije svega jednom, i to u Prudencijevoj zbirci *Peristephanon (Mučenički vijenci)*, perist. 7.¹⁶ Citirat ću odande stihove 33-35:

nam Christi populus frequens
riparum sinuamina
stipato agmine saepserat.¹⁷

Mogućnost veze između *Davidijade* i ove pjesme privlačna je zbog *teme* perist. 7; Prudencije opisuje mučeništvo sv. Kvirina u Sisciji u Iliriku. Smijemo, dakle, zamisliti Marulića kako s posebnim zanimanjem čita tekstove koji se bave »domaćim područjem«. Intertekstualna spona koju je otkrio Marulićev pjesnički hapaks postaje tako polazištem za opsežnije istraživanje.

5.2

Konkordancija je dragocjeno pomagalo za istraživanje postupka koji retorika naziva *delectus verborum*. Radi se o odnosu prema stilskoj obojenosti riječi, obojenosti kako ekspresivnoj (od autora nezavisnoj), tako i impresivnoj (od autora namjerno odabranjoj). Znamo da je senzibilitet pri odabiru riječi bio izuzetno važan za rimsku poeziju. Kod Vergilija, na primjer, *infir* ne znači isto što i *incipit*; oblici *olli, ollis* ne odnose se na obične ljude, već na epske junake; vi i ja nikad nismo vidjeli *clipeus* – to je obrambeno sredstvo heroja, ljudi koji nisu poput nas. Terminom proučavatelja Vergilijeva stila R. O. A. M. Lynea, određene riječi odlikuju se posebnom »epskom rezonancijom«; konotativni naboj povezuje ih s epskom tradicijom i u tu ih tradiciju uključuje.¹⁸ Pitanje koje se nama postavlja jest – koliko je *delectus verborum* važan za jednog humanističkog pjesnika? I još konkretnije – kakav je Marulićev odnos prema »pjesničkim« i »nepjesničkim« riječima?

¹⁶ Za potrebe ovog rada korpus rimske poezije pretraživao sam u bazi podataka Paolo M a s t a n d r e a – Luigi T e s s a r o l o (ur.), *Poesis: CD-ROM dei testi della poesia Latina*, Bologna 1995. Ovaj disk obuhvaća klasičnu, kasnoantičku i kršćansku latinsku poeziju (s izuzetkom dramatičara) od Enija do Venancija Fortunata i Eugenija iz Toleda (polovica 7. st).

¹⁷ Prud. perist. 7,33–35: »jer Kristov je narod u velikom broju / vijuge obale / opasao gusto zbijenim redom«.

¹⁸ Za pristupe koje ovdje kombiniram v. Kvintilijanovo *Obrazovanje govornika* (Quint. 8,3,15–39); zatim Krunoslav P r a n j i ć, »Stil i stilistika«, u *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, ur. Zdenko Škreb – Ante Stamać, Zagreb 1986, s. 203–4; James O’H a - r a, »Virgil’s Style«, u *The Cambridge Companion to Virgil*, ur. Charles Martindale, Cambridge 1997.

5.2.1

U *Marulićevu latinskom rječniku* pridjev *stultus* izrijeком je izjednačen sa *stolidus*, budući da oboje znači »lud, bezuman, budalast«. Međutim, u čitavom korpusu Marulićevih latinskih pjesama *stultus* susrećemo osam puta (šest puta u *Davidijadi*, dvaput u *Epigramima*)—no *stolidus* nijednom. Te dvije riječi očito nisu jednake: jednu je Marulić pripuštao u poeziju, drugu nije.

Njegov jezični senzibilitet ovdje se razlikuje od rimskoga. *Stolidus* je za Rimljane definitivno pjesnička riječ, iako rjeđa. Evo top-liste frekventnosti tog pridjeva.

<i>Pjesnik</i>	<i>Broj pojava</i>
Ovidije	8
Ciprijan Gal	6
Prudencije	5
Auzonije	4
Paulin iz Nole	3

Dvaput *stolidus* imaju: Enije, Lukrecije, Juvenko, Venancije Fortunat, Eugenije iz Toleda, *Anthologia Latina*.

Po jednom se *stolidus* susreće kod Lucilija, Katula, u *Appendix Vergiliana*, kod Horacija, Propercija, Seneke, Perzija, Valerija Flaka, Stacija, Marcijala, Hilarija, Klaudijana, Marija Viktorina, Prospera Akvitana, Feliksa, Avita i Boetija.

Marulićev ukus ovdje se jasno razlikuje od ukusa velikog broja pjesnika koje redovno navodimo kao njegove važne modele; no, u izbjegavanju riječi *stolidus* Marulića podržavaju barem dvojica slavni rimski epičara čija će odsutnost iz gornjeg popisa odmah pasti u oči: to su Vergilije i Lukan.

5.2.2

Upotreba arhaizama jasan je »izraz visoke individualne umjetničke kulture, koja zazire od jezika svakodnevice«. ¹⁹ U latinskom jeziku arhaičnim oblicima sklonija je poezija nego proza, a stilistika razlikuje tzv. direktne i indirektne arhaizme. Primjera radi, Stacijevi su arhaizmi indirektni, jer su preuzeti iz Vergilija, kao element epskog stila.

Iz konkordancije Marulićevih pjesama izdvajam pojave tri najpoznatija latinska arhaizma s »epskom rezonancijom«.

A) *olli*

N 103,2 Olli certa nimis, sed cecinisse nocet

D 3,405 Obuius ire parat? Noster quoque filius olli

¹⁹ Usp. Manu L e u m a n n, Joh. Bapt. H o f m a n n, *Stolz–Schmalz: Lateinische grammatik. Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik*, München 1928, s. 818–20.

B) GENITIV *-ai*

D 3,245-46 Illas ipse domos tam magnus militiai

Ductor

D 7,78 Hunc regnare uolens praefectus militiai

D 12,309 Praefectura datur totius militiai

D 12,418 Pabula uitai tribuit noua copia cornu.

C) INFINITIVI PASIVNI NA *-ier* (ABECEDNIM REDOM)

D 4,109 Concessum est oculis, quoties affarier ori.

D 8,317 Tempus ego nunquam sacram mihi condier aedem

D 8,442 Mente deum semperque cupit coniungier illi.

D 2,181 Iussit rex Superum uestris delerier armis.

D 7,356 Ore prius, quam Solis equos demergier undis

C 3,2 Iudice me potis es dicier esse vetus,

D 5,83 Immeritam fateor. Daudis dicier uxor

N 53,1 Iam, peior Fortuna, meo ditarier aere

D 1,89 Nil timuit? Populone pio dominarier illum

D 6,140 Victrix turba uirum et coepit dominarier illis.

D 13,186 Terrarumque simul toti dominarier orbi.

Š 4.1,17 Si uis tanto igitur non execrarier ore;

D 11,302 'Absalona meum nullis ego laedier armis

Mk 1,7 Ferre utrumque malum mentique mederier aegrae

D 9,216 Iussit et ambrosias post ipsum mittier escas

D 12,260 Inuento similis, meruit sic plectier ergo,

D 9,414 Cur lachrymer? Nunquid fletu reuocarier ullo

D 1,482 Inciperet terrae tenui uestirier umbra.

Razlika u Marulićevim sklonostima očigledna je. Ona ponovo ističe pjesnikovu samosvojnu poziciju u odnosu na korpus rimske poezije.

Olli Vergilije ima 21 put, Avijen (autor didaktičkih pjesama *Aratea*, *Orbis terrae*, *Ora maritima*) 16 puta, Juvenko 11, Enije 5. Štedljiva upotreba ovog oblika svrstava našeg pjesnika uz Prudencija (3 puta), Faltoniju Probu (autoricu *Cento Vergilianus*) i Auzonija (oboje imaju *olli* po dvaput), te Silija Italika, Simaha i Ciprijana Gala (kod njih je *olli* hapaks, kao u *Davidijadi*).

Proučimo li kontekste Marulićevih *olli*, ustanovit ćemo da je arhaiziranje na oba mjesta retorički motivirano. U epigramu N 103 pjesnik suprotstavlja dvije posebno numinozne osobe, proročice Okiroju i Sibilu (poznatu po visokoj *starosti*). D 3,405 dio je Šaulova obraćanja narodu, govora prepunog bijesa i *pathosa*. *Olli*, koje se odnosi na Davida, dobit će posebno sarkastičnu boju, jer će se odmah nakon citiranog mjesta Šaul nad ponašanjem Jonatanovim zgroziti drastičnom antitezom, čak oksimoronom (D 3,406-7: *refugitque suo parere parenti / Obsequitur seruo*²⁰).

²⁰ »i neće oca da sluša, / Već se pokorava robu.« M. Marulić, n.dj, s. 58.

Genitiv na *-ai* Marulić ima četiri puta. U rimskoj se poeziji ovim oblikom daleko najviše koristi Lukrecije (166 puta, prema 153 genitiva na *-ae*; od tih 166, 107 puta kod Lukrecija *-ai* genitiv nalazi se na kraju stiha; finalnu poziciju preferira i Enije). Već kod Plauta *-ai* oblik ima arhaičan i vrlo svečan prizvuk.²¹ Vergilije ima samo tri imenička *-ai* genitiva, Ovidije nema nijedan. Što se frekventnosti konkretnih pojava tiče, situacija u korpusu rimske poezije upravo je obrnuta nego kod Marulića. *Militiai* se kod Rimljanâ javlja jedan jedini put (Lucr. 1,29: effice ut interea fera moenera militiai); *uitai*, pak, dolazi 17 puta: 15 puta kod Lukrecija i dvaput u pjesmama *Latinske antologije*.

Tri Marulićeva dočeta *militiai* povezana su i metrički i tematski. Gledamo li verzifikatorski, ti dočeci sami ispunjavaju čitavu klauzulu stiha, i to na način posebno dojmljiv s gledišta »norme« (klauzula od jedne riječi u latinskoj heksameterskoj poeziji stilski je obilježena). Tematski, kolokacija je ovih *militiai* »vođa vojske,« »vodstvo nad vojskom«. Paralelizam između D 7,78 i D 12,309 mogao bi biti i rezultat sličnosti konteksta: u sedmom pjevanju riječ je o slabom vladaru Ižbaalu, zavisnom o vojvodi Abneru, koji ga je i doveo na vlast; u dvanaestom pjevanju vrhovno zapovjedništvo dobiva vojskovođa Joab, koji je prethodno iz častohleplja ubio svog kolegu Amasu. U oba slučaja zbivanjima upravlja ambiciozni »gospodar rata«.²²

Napokon, arhaični nastavak za infinitiv pasivni *-ier* »ne susreće se u klasičnoj prozi; svoj opstanak u poeziji on duguje metričkoj prikladnosti: kod dramatičara njegova je upotreba ograničena gotovo isključivo na završetak stiha, a u heksametru nalazi se ponajviše u petoj stopi«.²³ U Vergilijevu opusu infinitiv na *-ier* nalazimo šest puta, kod Ovidija svega dvaput; prema tome je Marulićevih 18 *-ier* infinitiva prilično mnogo. Nadalje, od tih 18 pojava čak devet nema prethodnika u korpusu rimske poezije (to su: *condier, delerier, demergier, ditarier, execrariet, laedier, mederier, plectier, reuocarier*). Samo dvije heksameterske klauzule rimskih pjesnika slične Marulićevima (Sil. It. 8,199 *affarier ore*; Avitus c. 2,79 *dominariet orbi*). Zaključujem da je Marulić izuzetno sklon ovom stihotvornom pomagalu, i da se njime koristi prilično samostalno, bez mnogo oslanjanja na antičke autore.

5.3

Spomenuo sam već kako se kompjuterski daju konkordirati kombinacije dijelova različitih riječi. Na taj je način moguće iz zadanog korpusa izdvojiti sva ostvarenja bilo koje stilske figure temeljene na ponavljanju. Za primjer sam odabrao

²¹ Podaci prema Otto S k u t s c h (izd.), *The Annals of Q. Ennius*, Oxford 1985, s. 61.

²² B. Glavičić u komentaru uz D 12,299 navodi još jednu paralelu između sedmog i dvanaestog pjevanja, ovaj put između Ižbaala i buntovnika Šebe: obojici su odrubili glave: »299: biti sahranjen u dva groba (tj. glava na jednom mjestu, a truplo na drugom) shvaća ovdje pjesnik kao kaznu božju. No tako nije prokomentirao identičan Ižbaalov slučaj (VII, 423).« M. M a r u l i ć, n.dj, s. 254–55.

²³ O. S k u t s c h, n.dj, s. 714–15.

homeoteleuton (*similiter cadens*). Ima li u Marulićevim poetskim tekstovima slučajeva susreta riječi s istim završecima? Možemo li u nekima od tih slučajeva očitati retoričku funkciju, ili je homeoteleuton plod pjesnikove nemarnosti, odnosno indiferentnosti prema gomilanju istih završetaka?

Prethodno par riječi o upotrebi ove figure u rimskoj poeziji. Slučajeve homeoteleutona, ili njegova izbjegavanja, često komentiraju antički književni kritičari i sholijasti. U doba rimske republike homeoteleuton se kao stilski efekt javlja često, kako u visokim, tako i u niskim poetskim žanrovima, npr. kod Enija, Plauta, u Ciceronovu prijevodu *Aratea*; kod Katula više u elegijama i epigramima, manje u epiliju; Lukrecije je na glasu zbog nepažljivosti, tj. često nema retoričkog rezona za homeoteleuton. Ovidije i Vergilije, autori Augustova doba, ovom se figurom koriste rjeđe, ali s pojačanom sviješću o njezinim ekspresivnim potencijalima. Propercije je tu nemarniji, dok je kod Horacija homeoteleuton najčešći u *Epistulama* i *Satirama*. Pjesnici kasnijih razdoblja, npr. Silije Italik, povode se za Vergilijem i nemaju mnogo homeoteleutona.²⁴

Upotrebu homeoteleutona u korpusu Marulićevih latinskih pjesama sondirao sam na dva načina. Najprije sam napravio grubu statistiku pojedinih homeoteleutona unutar stiha.

HOMEOTELEUTON	POJAVA (PRIBLIŽNO)	% STIHOVA
-is -is	166	1,86
-us -us	164	1,83
-que -que	87	0,97
-em -em	29	0,33
-os -os	27	0,30
-ta -ta	20	0,22
-es -es	17	0,19
-as -as	8	0,09
-ia -ia	7	0,08

Ovakva ljestvica učestalosti djelomice je uvjetovana polifunkcionalnošću latinskih završetaka (-is može biti i 2. lice sg, i završetak nominativa nekih riječi 3. deklinacije, genitiv sg 3. deklinacije, i dativ ili ablativ 1. i 2. deklinacije, itd.); s druge strane, iz ljestvice možemo očitavati i osobitosti Marulićeva stila.

5.3.1

Broj -em homeoteleutona (to je prvenstveno nastavak za akuzativ singulara 3. deklinacije) gotovo se podudara s brojem -os homeoteleutona (nastavak za akuzativ plurala 2. deklinacije); no u Marulićevu pjesničkom korpusu ima za čitavu trećinu manje slijedova -es -es (a to su »višenamjenski« nastavci, mogu biti

²⁴ Usp. Jeffrey W i l l s, *Repetition in Latin Poetry. Figures of Allusion*, Oxford 1996, s. 419; Eduard N o r d e n, »Gleicher Auslaut aufeinander folgender Worte.« u P. V e r g i l i u s Maro, *Aeneis Buch VI*, Leipzig 1903, s. 396–98; M. L e u m a n n, J. B. H o f m a n n, n.dj, s. 800.

nominativ, vokativ i akuzativ plurala 3. deklinacije, i još neki oblici). Napokon, broj *-as* homeoteleutona (nastavaka za akuzativ plurala 1. deklinacije) manji je od broja dvaju prvih slijedova za *dvije trećine*. Možemo formulirati sljedeću pretpostavku: Marulić izbjegava slijed *-as -as*, osjetljiv je na homeoteleuton *-es -es*, a prihvaća homeoteleutone *-em -em* i *-os -os*. Za slijedove *-is -is* ili *-us -us* možemo se zapitati smatra li ih Marulić uopće stilski obojenima.

Vrijeme je, dakle, da promotrimo konkretne slučajeve.

5.3.2

Homeoteleuton je jedna od figura zvuka. Učinak ovih figura prvenstveno je akustičan, dakle u određenoj mjeri iracionalan; njihova je stilska svrha oživljavanje i pojačavanje izraza, ali same su po sebi figure zvuka neutralne. Mogu povećavati dinamičnost prikaza, ali i ublažavati je.

Na nekoliko mjesta Marulić homeoteleutonom pojačava satiričan efekt.

N 11,2	Non <u>possum</u> <u>nasum</u> ferre, Sabelle, <u>tuum</u> !
N 11,6	Cum fueris, <u>superis</u> sacrificabo <u>deis</u> .
N 49,6	Nulla esset satyr <u>is</u> satis papyrus.
N 58,1	<i>Aethiopes</i> <u>cignos</u> , <u>nanos</u> uocat Ila <i>Cyclopas</i> .
N 65,1	Talor <u>um</u> uetit <u>um</u> tandem fuge, Simone, lud <u>um</u> :
N 65,4	»Lucror«, <u>ais</u> , » <u>talis</u> doctus subuertere <i>talos</i>
D 4,423	Illius en ego sum Nabal <u>is</u> flebil <u>is</u> uxor,
424	Dement <u>is</u> stupidique uiri
D 13,250	Nonne istud fiet captatio laud <u>is</u> inan <u>is</u>

Epigram N 11 podrugljivi je napad na Sabela, koji ogovara autora; kratka pjesmica obiluje i drugim tipovima ponavljanja (anafora koja je gotovo refren u st. 2 i 4: *Non possum... ferre, Sabelle... tuum / tuam*; apostrofa *Sabelle* ponavlja se u st. 1, 2, 4, 5). N 49 kritika je Marulićevih suvremenika, a citirani stih 6 upravo je nabijen različitim igrama asonancija, aliteracija (uključujući i vizualnu podudarnost, ponavljanje slova *y*, »stranog«, dakle posebno obilježenog), odabira riječi i kvazi-etimoloških sličnosti. Epigram N 58, rugalica djevojci koja skriva da je kći roba, kombinira homeoteleuton sa stiliziranim redom riječi (vlastita imena uokviruju stih, tako da dvostruki objekti glagola *uocabat* čine slijed *A a b B*), a obje figure amplificiraju oksimoron: »Ila zove Etiopljane labudovima, patuljcima Kiklope« (ili »Kiklopima patuljke«; izvornik dopušta obje interpretacije). Epigram N 65 opomena je pjesnikovu bratu da se okani kocke; uz dva homeoteleutona opet susrećemo raznolika ina ponavljanja (anafora unutar stiha u st. 2: *dedecet... dedecet*; poliptoton u st. 3 *talis... talos*). U D 4,423 Abigajila koristi sva raspoloživa retorička sredstva da bi govorom umilostivila Davida; homeoteleuton i aliteracija amplificiraju njezino ocrnjivanje nezahvalnog i glupog Nabala.²⁵ D 13,250 također je dio govora; ovaj put Joab pokušava Davida odvratiti od ohole nakane da popisuje svoj narod.

²⁵ Dodajem još neke slučajeve udruživanja homeoteleutona sa stilskim figurama poput anafore, poliptotona, homeokatarktona (podudaranja *početaka* riječi): N 7,4 Cum patribus

Kad opisuje slavlje prilikom Davidova ustoličenja, Marulić homeoteleutonom smiruje prikaz, naglašava svečani ugođaj u prirodi:

D7,451 Ridebat *placidis mitis Neptunus* in undis

Homeoteleutonu se opet pridružuje poseban redosljed atributa i njihovih imenica (a b B A), a uzvišenosti doprinosi i poliptoton *ridebant... ridebat... risit* u stihovima 450-52.²⁶

Drugdje, opet, homeoteleuton pojačava *pathos*:

Š 4,3,6 Armis *terribilis*, fronte oculisque minax

D 4,253 Quem tu quam iustis disperdere niteris armis

D 8,38 Lateque effusas aulas crebrasque fenestras.

Stih iz pjesme o apostolu Filipu dio je opisa kipa poganskog boga Marsa; dojmjljivi homeoteleuton *armis terribilis* Marulićeva je originalna *iunctura* za koju je nadahnuće mogao naći u Stacijevoj *Tebaidi* (Theb. 7,264-65: arma... / *terribilis siluis*) ili kod Prudencija (hamart. 409: *casside terribilis*). D 4,253 dio je govora kojim David nastoji uvjeriti Šaula da mu ne želi nikakvo zlo; malo nakon ovog stiha pokazat će Šaulu rub plašta koji mu je odsjekao, kao dokaz da je mogao ubiti kralja, da je htio. Napokon, D 8,38 nalazi se unutar retorički profinjenog opisa gradnje kraljevske palače.

U pojedinim stihovima Marulić kombinira različite homeoteleutone:

D 3,390 Ipsum autem Saulem campus Ramatheus habebat

D 7,212 Contigit, ut Veneris stimulis Abnerus adactus

D 12,358 Ergo satis poteris nostrae fecisse ruinae

Nakon D 3,390 slijedi opis ramskog polja kao mjesta uživanja, u oštroj suprotnosti sa Šaulovim duhovnim stanjem; čak ni ljepote prirode ne mogu ublažiti kraljevu mržnju prema Davidu. Abnerova strast, koju opisuje D 7,212, postat će odmah uzrok njegove svađe s Ižbaalom; homeoteleutoni ovdje služe amplifikaciji Marulićeve moralne poruke. D 12,358 dio je govora u kojem stanovnici grada Gibeona traže od Davida zadovoljštinu za Šaulovo kršenje zakletve.

Homeoteleuton, kad se udruži s drugim figurama zvuka (npr. s asonancijom, aliteracijom), doprinosi stvaranju posebno melodičnih stihova:

D 6,287 Omnes et spoliis et telis hostis onusti.

D 2,277 Dum nimis intentis animis atque auribus haurit

---

populus cum populoque patres; D 9,333 Alter erat pauper, cui nummus nullus in arca; D 10,192 Illius occisos natos narrauit ad unum; D 10,237 Ictibus alterius contusus concidit alter.

²⁶ Retorička amplifikacija zasmetala je modernom komentatoru: »Ovakve slike, koje za današnji naš ukus i ne djeluju estetski osobito uspješno, u antičkih pjesnika nisu rijetke te su postale formulom da bi se izrazila naklonost bogova u povodu kakva važnog događaja. Vjerojatno zbog toga dolazi ovdje do višekratnog ponavljanja glagola 'smiješiti se'.« B. Glavičić u M. Marulić, n.dj, s. 243, bilj. uz D 7 450–452.

Asonancije u oba citirana stiha dobar su podsjetnik da u Marulićevu izgovoru latinskog početno *h- non est littera*, kao što vidimo iz grafijskih inačica i abecednog popisa natuknica u *Repertoriju* (usp. gore *hostis onusti*, *auribus haurit*). Što se motivacije tiče, melodioznost je osobito umjesna u D 2,277, gdje neodgovorni ljudi prekomjerno uživaju u narodnim *pjesmama* (to je dio Marulićeve stroge osude različitih vrsta zabave).

D 12,55 Affuit et pedibus malesanus Miphibosetus

U stihu kojim se uvodi Šaulov sin Meribaal, bogalj koji pokajnički dolazi pred Davida, upozorio bih na rastući broj slogova u riječima homeoteleutona (3–4–5). Homeoteleuton kao »uvodni« efekt, na početku određenog odlomka, susreli smo i u D 3,390.

5.3.3

Potraga za Marulićevim homeoteleutonima iznijet će na vidjelo i stihove koji našem uhu zvuče pomalo barokno, pretjerano, poput onoga što Englezi nazivaju »jingle«:

a) -is -is

C 4,1 Hieronyme, in teneris sic carmina concinis annis

C 4,7 Si quibus incumbis studiis praestabis in illis,

D 5,422 Illicitisque sacris: caelestis numinis actus

D 6,74 Ast Achis regis directis cursibus agmen

D 11,201 Sub noctis tenebris, Iordanis protinus amne

b) -us -us

D 12,170 Atque ipsum Solymae regalibus aedibus urbis

c) -a -a

Š 3,65 Stabit et ante meum rediuiua caterua tribunal

N 137,4 Ipsaque Phoebea uerba sonanda lyra.

d) NEKOLIKO »UNUTARNJIH RIMA«

Š 4.3,28 Ast animus Coeli regna superna tenet.

Š 4.7,10 Reginaeque simul sacra lauacra dedit.

D 2,182 Tantum animis opus est et iam rata fata sequentur.«

D 10,118 Signa benigna dabat. Veluti quum pruna caminis

D 13,410 Quinquaginta dari signata numismata siclos

Gore citirani »drastični« homeoteleutoni mogu nam se učiniti nesavršenostima i nedotjeranostima, slabijim mjestima Marulićeva opusa.²⁷ Međutim, jednim se sličnim homeoteleutonom naš Splićanin nesumnjivo koristi kako bi *pojačao* umjetnički efekt.

²⁷ Protuargumenti izvan Marulićeva pjesničkog korpusa, što se unutarnjih rima tiče: *signa benigna* potvrđena su u epigrafskoj pjesmi *Anth. Lat. 2,1988,7*; *regna superna* javljaju se kod kasnoantičkih kršćanskih pjesnika Venancija Fortunata (c. 4, 18, 24 i 8, 4, 26) i Eugenija iz Toleda (c. app. 24,2 i satisf. 126), no čitavu polovicu pentametra *regna superna tenet* čitamo opet u epigrafskoj pjesmi *Anth. Lat. 2,1387,22* (*regna superna* ima i *Anth. Lat. 2,916,10*). Marulićev interes za epigrafiku dobro je poznat (usp. njegovu komentiranu zbirku *In epigrammata priscorum commentarius*).

5.3.4

Homeoteleuton koji imam na umu jest slijed *-ia -ia*. Radi se o ekstremnom podudaranju koje obuhvaća dva sloga i stvara »unutarnju rimu« (kao gore *sacra lauacra, signa benigna, signata numismata*). Slučajevi *-ia -ia* homeoteleutona kod Marulića su izuzetno malobrojni (usp. tablicu u 5.3); pritom su sve pojavnice koncentrirane u *Davidijadi*. Tko prouči kontekste u kojima susrećemo ovu unutarnju rimu, uočiti će veliku gustoću *ostalih* stilskih figura (posebno u primjerima iz druge polovice epa). Ovo upućuje na zaključak da su navedena mjesta ispjevana posebno pažljivo. Homeoteleutoni *-ia -ia* najčešće ukazuju na visoke domete Marulićeve stilizacije, a rjeđe na mjesta gdje bi pjesnik zadrijemao.

Evo najprije svih *-ia -ia* homeoteleutona u Marulićeovu pjesničkom opusu.

-IA -IA

D 2,422	Dum releuat, dextram, qua Martia praelia promptus
D 4,200	Quaesitum Dauida redit tria milia secum
D 5,221	Sublatis petiit Gabaonia praedia castris.
D 8,205	Sustentare sua nutantia scrinia dextra
D 9,177	Dura gerit, Solymis agit ocia mollia Daud,
D 12,83	Concaedisque tuae conuiuia dulcia mensae
D 12,245	Subruere urbanae sublimia moenia molis,

Promotrimo sada kontekste.

Prva pojavnica nalazi se unutar opisa Davidova trijumfalnog povratka u Jeruzalem, kad se uspješni ratnik pokazuje jednako nadarenim glazbenikom.

D 2,421	Illic forte sedens fessum certamine corpus
422	Dum releuat, dextram, qua Martia praelia promptus
423	Egerat aut uibrans ensem aut hastilia torquens,
424	Transtulit ad cytharae modulantia fila sonora
425	Nil uulgare canens... ²⁸

Stilske figure grafički istaknute u odjeljku D 2,421-425 obuhvaćaju trostruki *-a* homeoteleuton i aliteraciju *praelia promptus* (422), te koordinaciju veznika *aut... aut*, pri čemu su koordinirani participi i njihovi objekti postavljeni zrcalno simetrično (A a: b B). *Hastilia* je odjek *-ia* homeoteleutona; isto vrijedi za *modulantia* iz 424. Participi iz 423 (*uibrans... torquens*) svoj odjek dobivaju u 425: *canens*, a čitalac može naknadno u mrežu participa uključiti i *sedens* iz 421. Ovakav sistem odjeka pojačava antitezu: ruku koja je vitlala mačem i bacala koplje David sad polaže—na žice »kitare zvonke«.

Homeoteleutoni D 4,200 *tria milia* (Šaul traži Davida) i D 5,221 *Gabaonia praedia* (Šaul odlazi, privremeno se pomirivši s Davidom) teško se daju racionalno

²⁸ Prijevod B. Glavičića: »Dok je sjedio ondje odmarajuć tijelo od borbe / Umorno, desnicu svoju, što okretno vođaše bitke / Marsove mašući mačem il' vitlajuć kopljima, tada / K žicama kitare zvonke prenese što skladno zabruje. / Nije svjetovnu pjesmu on pjevô...«; M. M a r u l i ć, n.dj, s. 44. Ukoliko nije drugačije naznačeno, svi prijevodi *Davidijade* citirani u ovom tekstu Glavičićev su rad.

motivirati, barem po mom sudu. Ove će primjere *advocatus diaboli* najlakše »otpisati« kao uvjetovane jezičnom građom (*tria milia*) ili kao slučajno i usputno poigravanje zvukom (*Gabaonia praedia*).

Drugačije je sa sljedećom pojavnicom. Jedna epizoda osme knjige *Davidijade* pripovijeda o nesretnom slučaju: Uza umre prilikom prijevoza kovčega zavjetnog (uz svečanu *glazbenu* pratnju, D 8,193-99; usp. gore razmatrane »glazbene« pasuse D 2,277 i 2,421-25). Nesretnik se Uza, neposvećen, dotakao kovčega, iako u najboljoj namjeri.

D 8,203	Et pedibus titubare uagis, subsidere flexis
204	Poplitibus coepere simul. Tunc Oza misellus
205	Sustentare sua nutantia scrinia dextra
206	Conatus moritur... ²⁹

Infinitivi i atributi postavljeni su simetrično (A a: B b—*titubare uagis: subsidere flexis*). Stihovi 203 i 204 isprepleteni su mrežom asonancija i aliteracija (ponavljanje sekvencija s glasovima *b* i *s*). Uzina zla kob oslikana je iznimno emotivnim deminutivom pridjeva (*misellus*).³⁰ Sam stih 205 lijep je primjer onoga što Nijemci nazivaju *Lautmalerei*: u izmjenjivanju glasovnih grupa *su- su-, sust-/nut-, -tent-/tant-* možemo »čuti« klimanje kovčega na kolima, a slijed *-ia -ia* pojačan je s još dva *-a* homeoteleuta.

U devetoj knjizi Davida shrva »zlo dokolice«:

D 9,176	Sed donec bella Ioabus
177	Dura gerit, Solymis agit <i>ocia</i> mollia Dauid ,
178	<i>Ocia</i> uirtutis gnauae frangentia uires,
179	In uitium propensa nimis. Si uictus in illis
180	Inuictus fuerit Dauid, quis tuta putabit
181	Illa sibi? ³¹

Oprečne situacije Joaba i Davida naglašene su hijatom (*bella... dura gerit: agit ocia mollia*); 176 i 177 završavaju vlastitim imenima dvojice suprotstavljenih velikaša. Stih 178 uspostavlja vezu s prethodnim pomoću ponavljanja *ocia... ocia*, a čujemo i odjek homeoteleuta (*frangentia*, u tradicionalnom izgovoru [frangencija]). Pogibelj dokolice amplificirana je oksimoronom *uictus—inuictus* (179-80).

²⁹ (Volovi) »Počeše, gubeći korak, teturat i klecati oba / Te na koljena padat. A tada siroti Uza / Pokuša desnicom svojom pridržati kovčeg što bješe / Stao se njihat, no umre...« M. Marulić, n.dj, s. 119.

³⁰ Konkordancija pokazuje da Marulić-pjesnik za deminutivom *misellus* poseže u moralizatorskim kontekstima: N 21,5-6 Ergo, quid properas, homo miselle / Argentum tibi comparare et aurum; D 7,135-36 ... Nocuit tamen ecce misello / Pernices habuisse pedes. (Abner ubija nesretnog Asahela, koji je brzo trčao, te je prije svih dostigao vojskovođu u bijegu.) Osim toga, različite oblike *misellus* Marulić uvijek smješta na isto mjesto: na kraj stiha.

³¹ »No dok je bojeve mučne / Joab vodio, kralj se u Salemu lagodnom predô / Neradu, koji snage vrline radišne lomi / Buduć' je grijehu sklon i odveć. Pa Davida kad je / Nepobjedivog nerad pobijedio, tko će se u njem / Sigurnim smatrat?« M. Marulić, n.dj, s. 131.

U dvanaestoj knjizi Marulić *-ia -ia* homeoteleuton koristi u pokajničkom govoru Meribaalovu pred Davidom (usp. gore u 5.3.2 analizu D 12,55).

D 12,83 Concaedisque tuae conuiuia dulcia mensae
84 Perpetuoque foues, o rex, mea uiscera uictu,
85 Victu regalis luxus et frugis opimae.

Ističem ovdje još jedan homeoteleuton sličnog zvuka (84: *-a -a*), te važnu figuru ponavljanja, epanalepsu *...uictu / Victu...* (84-85). Ovakvo je ponavljanje dvostruko označeno, sintaktički (ponovljena imenica proširena je eksplikativnim genitivima) i pozicijom (ponavlja se na kraju jednog i početku drugoga stiha). Po saznanjima Jeffreyja Willsa, epanalepsa je »najzapaženija, odnosno najviše maniristička i najviše proučavana figura ponavljanja u latinskom«, čija je upotreba u rimskoj književnosti »gotovo posve ograničena na pjesničke tekstove«. ³²

Posljednji je, vrlo melodičan, *-ia -ia* homeoteleuton također iz dvanaeste knjige. Joab počinje opsjedati Šebu u gradu Abelu:

D 12,244 Duris tandem coepere dolabris
245 Subruere urbanae sublimia moenia molis,
246 Vimineis tecti pluteis et crate saligna.

Kao i u D 8,205, zvučni efekti aliteracija i asonancija (245) stvaraju isprepletene nizove bliske anagramima: *subru- urb- subl-, -Lmi-, moeni- moLI-*. Idući začudni efekt očekuje čitaoca već u 247, gdje počinje anakronični opis topa (usp. gore 5.1). ³³

5.3.5

Ekstremni je slučaj homeoteleutona *rima*. Neke smo njezine primjere u Marulićevoj latinskoj poeziji već vidjeli (5.3.3). Jozef IJsewijn tvrdi da su humanisti rimu smatrali odbojnom i prijezira vrijednom; rimovani leoninski heksametri i slični oblici za humaniste su obilježje srednjeg vijeka, dakle staromodni i »barbarski«. ³⁴ Zato sam kod Marulićevih tzv. rimovanih sintagmi, tipa *signa*

³² J. W i l l s, n.dj, s. 124–25; epanalepsa je omiljeno izražajno sredstvo neoterika i pjesnika Augustova doba, posebno Katula i Vergilija. — Usp. Veljko Gortan uočio je važnost epanalepse za Marulićev stil; svjedoče to brojne Gortanove vlastoručne bilješke u primjercima različitih Marulićevih izdanja (Gortanovi se primjerci čuvaju na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Nekoliko Marulićevih figura ponavljanja istaknuo je Gortan i u »Predgovoru« uz svoje izdanje *Davidijade* (Marko M a - r u l i ć Dalmatinac, *Davidijada: Davidias*, prir. Veljko Gortan, prev. i kom. Branimir Glavičić, Zagreb 1974, s. XII). — Kao pomoć za eventualna daljnja istraživanja, donosim popis nekih Marulićevih epanalepsa: N 18,5–6; Mk 1,77–78; Š 11,3–4; Gt 17–18; D 6,105–6; 8,61–62; 8,362–63.

³³ Pažnje je vrijedan i Marulićev odabir riječi u navedenom odlomku, *Dolabra* nije pjesnička riječ, u korpusu rimske poezije nalazimo je samo jednom, i to kod satiričara Juvenala (Iuv. 8,248); *crate saligna* osebujna je heksameterska klauzula koju susrećemo kod Petronija, u parodijskom opisu siromašne kuće (Petr. 135,3).

³⁴ Jozef I J s e w i j n – Dirk S a c r é, *Companion to Neo-Latin Studies, Part II: Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Leuven 1998, s. 431.

benigna, ostao rezerviran: moguće je da se radi o slučajnostima, o nuspojavama verzifikacije. No znamo da je Marulić kao pjesnik djelatan u dva jezika gdje je rima legitimno izražajno sredstvo, u hrvatskom i u talijanskom. Hoće li to ostati bez ikakva odjeka u njegovu latinskom izrazu?

Osim rimovanih sintagmi, latinska stilistika poznaje i rimovane odsječke (*Gliederreim, Satzreim*), čiji je tip *stulti hau scimus, frustra ut simus*. Prema pregledu Hofmanna i Szantyra, ovakva je rima jedna od oznaka patetičnog stila Enijevih tragedija; Lukrecije, Vergilije i Kolumela upotrebljavaju je vrlo suzdržljivo, no omiljeno je sredstvo Apuleja, Tertulijana, a pogotovo Augustinovih propovijedi i kršćanskih crkvenih pjesama (kršćanska upotreba rimovanih odsječaka upućuje na to da se radi o pučkom efektu).³⁵ Kod Marulića nalazimo nekoliko vrlo dojmljivih—i vrlo jasno motiviranih—primjera ovakve rime.

Kao i u slučaju *-ia* homeoteleutona, rimovani odsječci javljaju se u društvu s obiljem inih stilskih figura. Evo odlomka prve Marulićeve stihovane poslanice Franji Božićeviću; radi se o skici krajnjega odredišta svakog kršćanina, zagrobnog blaženstva i sreće:

Mk 1,77 Hic culpas *de*flere docet, scandamus ut *illo*,
78 *Illo ubi* tristities non habet ulla locum;
79 *Illo ubi* laeta salus, pax candida, vita perennis,
80 *Et sine* lite *quiés*, *et sine* nocte *diés*.³⁶

Prije rimovanog odsječka (80) nailazimo na aliteraciju (*de*flere docet) i na već spomenutu epanalepsu *illo* (77; usp. bilj. 32), te na anaforu *illo ubi* (78-79) i tročlani asindet (79). Sam je rimovani odsječak jasno koordiniran ponavljanjem *et sine*. Stih 80 sastoji se od simetričnih polovica; ta je podjela svakako olakšana simetričnom strukturom latinskog pentametra (prilikom skandiranja rimovane će riječi biti naglašene kako sam gore označio).

U komične svrhe upotrebljava Marulić rimu u invektivi protiv sna, *In somnum diurnum*. Ovdje se rima javlja u heksametru, i *trostruka* je:

N 129,11 Quando *igitúr* uigilare *datúr*, si luce *negatur*?³⁷

Podudaranje *igitur* i *datur* istaknuto je pozicijom unutar stiha: oba su *-tur* sloga u arzi. Podudaranje *datur - negatur* naglašeno je »ženskom« rimom.

Ponavljanje identičnih slogova u arzi susrećemo i na vrlo značajnom mjestu u *Davidijadi*, pri samom kraju epa, u zaključku, gdje pjesnik sluti vječnu slavu Davidovih djelâ:

D 14,415 Pro *fragilí* regno *stabilí* dominatur in aula³⁸

³⁵ J. B. H o f m a n n – A n t o n S z a n t y r, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, 1972, s. 704–6.

³⁶ »On (tj. Bog) nas uči da oplakujemo svoje krivice, kako bismo se uspeli onamo / onamo gdje nema mjesta nikakvoj žalosti; / onamo gdje vladaju radosno spasenje, blistavi mir, vječan život / I bez raspre počinak, i bez noći dan.«

³⁷ »Kada se dakle može biti budan, ako se za dana ne može?«

³⁸ (David) »Mjesto u kraljevstvu krhkom u dvoru stalnome vlada«, M. M a r u l i ć, n.dj, s. 201.

Rimovani pridjevi stoje u antitezi (*fragili—stabili*). David se nalazi, umjesto na vremenitom tronu, u nebeskom kraljevstvu, zajedno s Kristom (sljedeći stih glasi: *Conspiciuus consorsque sui super aethera Christi*). Kao u Mk 1,80, rima dolazi u kontekstu blaženstva na drugom svijetu.

5.4

Mikrostilistička istraživanja koja omogućuje kompjuterska konkordancija dovela su me do dviju spoznaja. Prvo: sastavljanje latinskih stihova za Marulića nisu samo »posli mukotrpní«, već i kreativna igra. Riječi se u njegovim stihovima ne udružuju samo po versifikatorskim pravilima, već i po »srodnostima«. Drugo: za Marulića je zvučna dimenzija latinskog jezika važno izražajno sredstvo. Modernom književnom ukusu Marulićev pristup pripovijedanju i likovima, pa i Marulićevo shvaćanje funkcije književnosti, izgledaju tuđe, odviše jednostavno, možda čak odbojno; no dok *slušamo* Marulićeve latinske stihove, otkrivamo da je Splićanin zaokupljen zvukom na vrlo moderan način. Za njega je—do izvjesne mjere—*istina u zvuku*. Te činjenice moraju biti svjesni čitateljica ili čitalac koji žele osjetiti poeziju Marulićevih latinskih pjesama, znali latinski ili ne.

6.

Napokon, konkordancija nas vodi do novog načina čitanja Marulića. Umjesto uobičajenog, dijakronijskog puta kroz tekstove, konkordancija stvara prostor u kojem su sve Marulićeve pjesme prisutne istovremeno. U tom prostoru čitamo sinkronijski, krećemo se skokovito, a naši su vodiči pritom verbalne podudarnosti; one čitaoca upravo *izazivaju* da uspostavlja odnose, da sučeljava odlomke čija je povezanost u dijakronijskom pristupu teže uočljiva. Simultanitet Marulićeva djela jest carstvo odjeka i aluzija.³⁹

Primjer kojim ću ilustrirati ovu ideju zapazio je još Veljko Gortan. No ovaj je filolog bio prinuđen oslanjati se na vlastitu memoriju ili na ručno rađene popise, te mu je ostala skrivena dimenzija koja se pred čitaocem konkordancije otvara, tako reći, sama od sebe. Zahvaljujući konkordanciji, možemo Gortanu odati počast nastavljajući tamo gdje se on morao zaustaviti.

U predgovoru *Davidijadi* Gortan je, među ostalim Marulićevim reminiscencijama iz rimskih pjesnika, naveo i polovicu stiha D 6,285 *redimitus tempora lauro*;

³⁹ Ne-dijakronijsko čitanje, iako nešto drugačije naravi, predlažu i antologičari, a obrazlaže ga M. T o m a s o v i ć (n.dj, s. 118): »Časomice naš humanist dostiže poetski zamah, prisposobiv antičkim ponajboljim pjesmotvorima, a te velike auktorske titraje može osjetiti i današnji čitatelj, lišen književnopovijesnih uspomena. Jednom riječju, iz *Davidijade* se može antologizirati mala zbirka vrhunske poezije, ako nas ne zanima njezina epska glavna cesta, već estetska poprečnica...«

ovu je frazu filolog prepoznao kao doslovan citat Tibula (zapravo Ligdama: Tib. 3,4,23).⁴⁰ Treba najprije napomenuti da će suvremena filološka pomagala povećati broj mogućih hipotekstova Marulićeva stiha. Kompjuterska pretraga korpusa rimske poezije otkriva sljedeće:

Verg. A. 3,81 uittis et sacra redimitus tempora lauro
Tib. 3,4,23 hic iuuenis casta redimitus tempora lauro

Marulić je na umu mogao imati i stih iz treće knjige Vergilijeve *Eneide*.⁴¹ Nama se tako nameće pitanje: *s kojim* autorom uspostaviti intertekstualnu vezu? »Reminiscencija« se preobražava u putokaz koji pokazuje u različitim smjerovima. Mene, međutim, trenutno zanima nešto drugo.

Unutarnja provjera, pabirčenje konkordancije Marulićevih latinskih pjesama, pokazuje da je nešto izmaklo čak i priređivaču kritičkog izdanja, koji je zacijelo bio jedan od najpažljivijih čitalaca *Davidijade*. Polustihom *redimitus tempora lauro* Marulić »reminiscira« ponajprije sam sebe. Štoviše—reminiscencija je opsežnija nego što očekujemo:

D 2,210 *Ibat ouans*, uiridi redimitus tempora lauro
D 6,285 *Ibat Daud ouans*, redimitus tempora lauro,

Podudarnost obuhvaća deset polustopa, deset od mogućih dvanaest elemenata u heksametru. Ovdje se naš put opet račva. Na jednoj strani čeka nas spoznaja da je i *ibat ouans* sintagma s predživotom u korpusu rimske poezije. Na početku stiha susrećemo je u *Eneidi*, u *Punskom ratu* Silija Italika (četiri puta, od čega je položaj sintagme u Sil. 15,739 analogan D 6,285), potom u *Vergilijanskom centonu*, kršćanskom »remiksu« Vergilijevih citata iz pera Faltonije Probe (4. st.), te u *Latinskoj antologiji*:

Verg. A. 6,589 ibat ouans, diuumque sibi posecebat honorem,
Sil. 3,409 ibat ouans longaue umbram tellure trahebat.
Sil. 7,734 ibat ouans Fabiumque decus Fabiumque salutem
Sil. 14,499 ibat ouans melior remo meliorque sagitta,
Sil. 15,739 ibat consul ouans, maior maiorque uideri.
Proba 1,659 ibat ouans, pulsuque pedum tremit excita tellus,
Anth. Lat. 1,11,152 Ibat ouans umeroque Pelops insignis eburno.

⁴⁰ Veljko Gortan, n.dj, s. XIV.

⁴¹ Usputno, kompjuterska pretraga pokazuje koliko su ovi stihovi bili dojmiljivi već za rimske uši. Otac je izričaja najvjerojatnije Vergilije, budući da je sličnu frazu već upotrijebio u *Georgikama*. Varijacije nalazimo u Ovidijevim *Metamorfozama*, u Senekinoj tragediji *Edip*, u *Doživljajima Argonautâ* Valerija Flaka, kod Klaudijana (4/5 st.) i Enodija (5/6 st.), te u *Latinskoj antologiji*. Evo tih mjesta: Verg. G. 1,349 quam Cereri torta *redimitus tempora* quercu; Ov. M. 14,654 ille etiam pleta *redimitus tempora* mitra; Sen. Oed. 1,430 turgida pampineis *redimitus tempora* sertis; V. Fl. 1,278 extrahit, ut steterit *redimitus tempora* uittis; Claud. c. 22,345 susceptum puerum *redimitae tempora* Nymphae; Ennod. c. 8,41 A quotiens hederis *redimitus tempora* duxi; Anthol. Lat. 2,856,13 et potate procul *redimiti tempora* flore.

S druge strane, otvorimo li *Davidijadu*, ustanovit ćemo da je junak koji trijumfira, sljepoočnicâ ovjenčanih lovorom, u *oba slučaja* David:

- D 2,209 Hinc uictor Daudid, turba comitante suorum,
 210 Ibat ouans, uiridi redimitus tempora lauro
 211 Et biiugo uectus curru. Peana canebat
 212 Pone sequens miles pulsataque tympana bombos
 213 Aedebant...
 D 6,285 Ibat Daudid ouans, redimitus tempora lauro,
 286 Insigni quoque uectus equo, tota agmina circum,
 287 Omnes et spoliis et telis hostis onusti.⁴²

Simultano čitati ova dva odlomka znači čitati ih kao aluziju. David u šestoj knjizi možda jest »ponovo prikazan kao rimski imperator«, kako tvrdi komentator,⁴³ ali autocitat signalizira i da David ponavlja *vlastiti* trijumf iz druge knjige. Kakav je odnos tih trijumfa?

U obje knjige Davidov se trijumf pokazuje kao opozicija Šaulovu neuspjehu. Šaul iz druge knjige pokušao je eliminirati Davida šaljući ga u smrtnu pogibelj, sa zadatkom da napadne Filistejce kako bi zadobio ruku Šaulove kćeri, no Bog je bio na Davidovoj strani. Šaul iz šeste knjige u bici s Filistejcima izgubio je sve što je imao: kraljevstvo, sina i život.⁴⁴ Trijumf iz druge knjige prvi je uspjeh Davida kao vojskovođe (nad Golijatom on trijumfira kao borac, ne kao vođa); trijumf u šestoj, prva Davidova pobjeda nakon Šaulove smrti, svjedoči da je David uspio u onome u čemu Šaul nije: zaštitio je svoj narod (stanovništvo Siklaga), *popravio* zlo koje se dogodilo dok je bio odsutan.

Prateći u *Davidijadi* ovako uočenu opoziciju Šaul—David, opazit ćemo da je aluzivno motiviran i »krasni konj« na kojem David jaše u D 6,286. Ova životinja odgovara »ratnome glasnokopitaru« (*Martius sonipes*) koji, poput Aleksandrova Bukefala, u D 1,310-17 nosi Šaula na bojno polje gdje čekaju Golijat i ostali Filistejci. Mogli bismo reći da i konj i trijumf pomažu Davidu da zauzme Šaulovo mjesto; uz obećanje da će Jišajev sin ispraviti sve što je Šaul pokvario počinje nova epoha. Potvrdit će to i drugi proemij *Davidijade*, na početku sedme knjige (D 7,1-8).

Ako i jest sve ovo ostalo nepoznato modernoj publici, na gore opisani način *Davidijadu* je čitala barem jedna osoba za čije postojanje znamo; ona je ujedno

⁴² D 2,209–13: »Odatle pobjednik David, u pratnji svojega ljudstva, / Krenu vozeći se u dvopregu, slaveći slavlje, / Ovjenčan zelenim lovor–vijencem. A vojska pozadi / Pjevaše pobjednu pjesmu i bubnjevi bubnjahu glasno...« — D 6,285–87: »David krene u slavlju na krasnom jašući konju, / Čela ovjenčana lovorikom: okolo njega — / Svi, pod teretom plijena i oružja dušmanskog – vojska.«

⁴³ B. G l a v i č i ć ad loc. u M. M a r u l i ć, n.dj, s. 238.

⁴⁴ Važnost koju je Marulić pridavao situaciji Šaulova totalnog gubitka uočljiva je iz moralizatorskog komentara D 6,180–83: O quam stulta hominum dominandi et uana cupido! / Viribus hoc opibusque petunt uitaeque periclo, / Vna simul totum Sauli quod sustulit hora. (»Kako je luda u ljudi i isprazna želja za vlašću! / Snagama, sredstvima svim i po cijenu života za onim / Žude što Šaulu sve za tili propade časak.«)

bila i prvi čitalac ovoga djela. To je sâm autor. Nije ovdje važno je li Marulić vezu između Davidovih trijumfa uspostavio svjesno ili nesvjesno; verbalna podudarnost jamči nam da je ta veza za Marulića postojala. Jednom uočena, podudarnost nas potiče da pronađemo vlastitu interpretaciju te veze. Nastaju dinamika, napetost, neizvjesnost: stvaramo svijet *Davidijade*, ulazimo u nj i tamo zatječemo Marka Marulića.

7.

Zaključimo. Pošto je jednom formiran korpus Marulićevih latinskih pjesama, strojna obrada teksta omogućuje nam da taj korpus analiziramo brzo i pouzdano, u cjelini ili u dijelovima, prateći u njemu sve riječi, kombinacije riječi, pojedine riječi ili čak pojedine njihove slogove. Kompjuterska konkordancija tako postaje fleksibilno i moćno oruđe za leksikografske i stilističke opise Marulićeve književne prakse. Kada se pak udruži s metodama *close readinga*, konkordancija nas vodi do novih interpretativnih pristupa i povezivanja. Nadalje, koristimo li se uz konkordanciju ostalim suvremenim filološkim pomagalima, pribavit ćemo građu za nijansiranije promišljanje brojnih problema koji su zasad tek načeti, naznačeni, ili prilično jednodimenzionalno shvaćeni (npr. aluzivnost kod Marulića i kod novolatinskih pjesnika općenito, ili pitanje Marulićevih autocitata). Treba napomenuti i da Marulićev korpus u elektronskom zapisu ostaje otvoren, te ga lako možemo proširivati. Ako nam se prohtije, možemo mu dodati daljnje poetske tekstove—recimo one koje želimo atribuirati Maruliću, ili pak djela Božićevića, Bunića, Šižgorića, pa i Dantea, Maffea Vegija ili Battiste Spagnolija. S druge strane, korpusu se mogu pripojiti i Marulićevi prozni tekstovi (stvaranje proznog korpusa i njegovo konkordiranje vjerojatno je najveći izazov za kompjutersku analizu Marulića). Poput Marulićeva opusa, i Marulićeva konkordancija, da bi oživjela i »proradila«, čeka samo radoznale umove.

DODATAK: POPIS SIGLI I IZDANJA KORIŠTENIH PRI KONKORDIRANJU

C = Marko D u m a n i ć, »Synopsis virorum illustrium Spalatensium« u Andrea C i c c a r e l l i (ed.), *Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e di parecchi altri Dalmati...*, Ragusa 1811, s. 12-42.

Š = Milivoj Š r e p e l, »Marulićeve latinske pjesme«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 2 (1899), s. 13-42.

ŠI = M. Š r e p e l, »Marulićevo djelo *De ultimo Christi iudicio*«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 3 (1901), Zagreb 1901, s. 72. (*epitaphium Georgii et Perinae*)

P = Giuseppe P r a g a, »Poesie latine inedite di Marco Marulo da Spalato (1450-1524)«, u: *Archivio storico per la Dalmazia* 11(1936), vol. 21, 126, s. 213-221.

Mk = Franjo B o ž i ć e v i ć, *Pesme Franja Božičevića Natalisa: Francisci Natalis carmina*, prir. Miroslav M a r k o v i ć, Beograd 1958, s. 101-102; 105.

Gt = Veljko G o r t a n, »La version latine du Ier chant de la Divine Comédie par M. Marulić«, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 5 (1960), Zagreb, 9-10, s. 9-18.

D = Marko M a r u l i ć, *Davidijada*, prir. V. G o r t a n, Split 1984 (Sabrana djela Marka Marulića, knj. 3).

G = Marko M a r u l i ć, *Starozavjetne ličnosti*, prir. Branimir G l a v i ć i ć, Split 1991 (Sabrana djela Marka Marulića, knj. 7), s. 233. (*Bibliopola ad lectorem*)

NH = »MARCI MARVLI VITA DIVI HIERONYMI«, ed. D. N o v a k o - v i ć, *Colloquia Maruliana* 3, Split 1994, s. 25-66.

N = »MARCI MARVLI EPIGRAMMATA«, ed. D. N o v a k o v i ć, *Colloquia Maruliana* 6, Split 1997, s. 33-77.

Neven Jovanović

UNO SGUARDO SULLA CONCORDANZA DELLE POESIE LATINE
DEL MARULIĆ

Il *corpus* delle poesie latine del Marulić comprende circa 190 testi con 8928 versi (il poema *Davidias* appartiene a questo *corpus* con 6765 versi). Per le analisi testologiche, linguistiche e stilistiche di questo *corpus* ho utilizzato la concordanza con l'ausilio del computer. zata* L'elaborazione computerizzata della concordanza nei testi *croati* del Marulić è stata già svolta negli anni settanta. E' il merito di Željko Bujas e Milan Moguš, e i risultati sono oggi accessibili su Internet, per gentile concessione dell'Istituto di Linguistica della Facoltà di Lettere e Filosofia di Zagabria (<http://www.hnk.ffzg.hr/marul.htm>, secondo l'aggiornamento del 22.9.1999). Però, nello studio dell'opera del Marulić è mancata finora un'applicazione più vasta della concordanza, il che vale in particolare per un'applicazione il cui orientamento non sia soprattutto linguistico.

I più moderni programmi computerizzati per la concordanza ci permettono di lavorare con una concordanza dinamica, fluida. Essa differisce da quella classica che è fissata dalla stampa in un'unica forma, e la cui ampiezza è molto impegnativa. Ora il ricercatore, con l'aiuto del programma di concordanza, estrae dal testo, leggibile ormai sul computer, proprio quei dati di cui ha bisogno in un dato momento; si risparmiano così spazio e tempo, e si possono ottenere diversi tipi di dati. La concordanza può essere anche inversa (le parole non concordano nelle parti iniziali, ma in quelle finali), si può limitare a determinati testi all'interno del *corpus*, oppure a determinate parole, determinate sillabe (parti di parole), determinate collocazioni (combinazioni di parole) ecc.

Utilizzando la concordanza come uno strumento linguistico, ho constatato ad esempio che Marulić, nei participi presenti latini terminanti in *-ans* e *-ens* non distingue le forme aggettivali da quelle nominali (che nell'ablativo hanno desinenze diverse). Così il latino del Marulić differisce dallo stato del latino standard odierno, descritto nelle grammatiche per le scuole.

Ho applicato la concordanza anche alle analisi microstilistiche delle poesie del Marulić. Ho individuato gli *hapax legomena* del Marulić (p.e. *sclopus*, che è *hapax* anche nella letteratura romana, e *saxifico*, verbo che è forse un neologismo del Marulić); ho investigato le peculiarità della scelta lessicale del Marulić (in poesia, come Virgilio e Lucano, Marulić usa l'aggettivo *stultus*, ma non il suo sinonimo *stolidus*), l'uso di arcaismi poetici da parte del Marulić (l'uso di *olli* è molto raro, mentre gli infiniti passivi in *-ier* sono usati molto spesso).

La concordanza rivela l'importanza della componente *sonora* nella poesia latina del Marulić. Il poeta spatino si serve di gruppi di omeoteleuti con ponderatezza e raffinatezza, combinandoli spesso con altre figure di suono e di parole (con allitterazioni, epanalessi...) nei passi di particolare importanza stilistica. Infine, è opinione comune che i poeti umanisti dispregino la, che è un caso estremo

di omeoteleuto. Marulić procede in maniera diversa; le rime gli servono per sottolineare in determinati punti i contenuti religiosi (le rime sono la caratteristica della poesia cristiana) oppure per ottenere effetti comici.

La concordanza mi è servita anche come strumento ermeneutico. Essa suggerisce un nuovo modo di leggere Marulić: la lettura sincronica e a salti. Qui il lettore è guidato dalle corrispondenze verbali; le corrispondenze invitano il lettore ad interpretare i rapporti tra passi distanti tra loro, quelli la cui correlazione non è stato finora evidenziata. Ho illustrato tale approccio confrontando i contesti di due versi della *Davidias*, D 2,210 e D 6,285. Nei seguenti punti il poeta “si ripete”:

D 2,210   *Ibat ouans, uiridi redimitus tempora lauro*
 D 6,285   *Ibat David ouans, redimitus tempora lauro.*

Un filologo classico noterà in questi versi reminiscenze di luoghi dei poeti romani (Virgilio, Tibullo, Silio Italico, e persino della raccolta *Anthologia Latina*). Però, questi versi rimandano anche uno all’altro. In entrambi i casi il poeta descrive il trionfo di Davide, in ambedue questo trionfo è contrapposto all’insuccesso di Saul. Marulić, citando se stesso, aiuta il lettore a notare come Davide prende il posto di Saul, come inizia una nuova epoca, quella in cui il figlio di Jesse correggerà tutto ciò che Saul ha guastato.

Per almeno un lettore della *Davidias* questa correlazione esisteva per certo. Questa persona è allo stesso tempo il *primo* lettore della *Davidias*: è il suo autore. La relazione tra i trionfi di Davide, Marulić la stabilì consciamente o inconsciamente? E’ una questione la cui importanza è secondaria; la corrispondenza verbale ci garantisce che questa relazione per Marulić esisteva. Possiamo dunque intraprendere il cammino suggeritoci da questa relazione.

Una volta costituito il *corpus* delle poesie latine del Marulić, l’elaborazione computerizzata del testo ce ne permette un’analisi rapida e attendibile nell’insieme o nei dettagli, seguendo tutte le parole, le combinazioni di parole, determinate parole o persino determinate sillabe. Lo studio della concordanza mediante il computer, combinato alla teoria letteraria, ai metodi di *close reading*, agli strumenti filologici moderni quali i dizionari o le *data base* su CD ROM, diventa uno strumento flessibile e potente per le indagini lessicografiche, stilistiche e persino interpretative dell’opera del Marulić. Per mezzo della concordanza possiamo esaminare numerosi problemi finora solo intravisti, notati o intesi in modo piuttosto unidimensionale (p.e. l’allusività in Marulić e nei poeti neolatini in genere, oppure la questione delle autocitazioni del Marulić). Occorre ricordare che la copia elettronica del *corpus* del Marulić rimane aperta, e che può essere facilmente ampliata. Volendo, possiamo aggiungerle ulteriori testi poetici — ad esempio quelli che intendiamo attribuire a Marulić, oppure le opere dei contemporanei del Marulić, o degli autori da lui letti (Božićević, Bunić, Šižgorić, Dante, Maffeo Vegio, Battista Spagnoli). Al *corpus* possono essere, inoltre, aggiunti anche i testi in prosa del poeta spalatino; la creazione del *corpus della prosa* e lo studio della sua concordanza è probabilmente la maggiore sfida per l’ulteriore analisi computerizzata del Marulić.